

Neoliberalna sinteza Evrope

Martin Hergouth

Lahko bi rekli, da Evropa ni nikoli zares povsem verjela samo vase. Vsekakor, okoli preloma tisočletja, v času največjega optimizma EU, je dominirala navdušena retorika združevanja in širjenja, skupnih korenin in skupne prihodnosti vseh narodov kontinenta. Toda, ali se ni ta proevropski diskurz ves čas artikuliral na ozadju neke komajda prikrite skepse, skepse, ki je nikakor ne moremo preprosto pripisati izoliranim, z evropsko sodobnostjo nespriznajnim anahronističnim silam, ki bodo prej ali slej odmrle, zavozlane v anahronistične okvire nacionalnih držav? Evropa sama je bila vseskozi nekoliko evroskeptična.

Ta uradni evroskeptičizem seveda ni antagonističen, pri njem gre predvsem za diskurz previdnosti: narodi Evrope so si ireduktibilno raznoliki, ta raznolikost bogati Evropo, treba jo je ohranjati in se izogibati preveč nasilnim enotenjem, po drugi strani pa spričo te raznolikosti morda ne bo šlo brez trenj itd. Navsezadnje, ali ne moremo te skepse prebrati v samem motu EU? *Združeni v različnosti* – tu zraven bi si zlahka predstavljali vprašaj (ta moto je, mimogrede, leta 2004 nadomestil zgodnejšo različico, v kateri je bila opozicija še bolj zaostrena: *Enotnost v raznolikosti*). No, ko je sama nase naslovila ta problem, se je EU pravzaprav umestila v neko slovito *intelektualno* tradicijo; identičen problem, zastavljen na abstraktni ravni, problem sinteze raznolikosti v enosti je med drugim poganjal tiste preobrate misli, ki ga poznamo pod imenom nemška klasična filozofija. Če to problematiko v prvi vrsti povezujemo s Kantom, posredno morda še s Heglom, pa je manj znano in manj očitno, da lahko na odmev njunih razmislekov naletimo tudi (ob močno premeščeni problematiki) v značilni filozofski terminologiji (forma, vsebina, substanca ...) znamenitega Marxovega prvega poglavja Kapitala, poglavja o blagovni formi. To ni naključje; Marx preko svoje rigorozne analize pojma blaga pokaže, da je v konceptualnem jedru kapitalističnega gospodarstva preko tržne menjave na delu nenehno *enotenje raznolikih konkretnih produktov* in posredno raznolikih konkretnih del v čisto abstraktnost vrednosti; in da ta vrednost naposled pridobi konkreten obstoj v formi denarja.

Ta enoodstavčni ekskurz v nemško filozofijo se lahko zdi dovolj divji, toda njegova vez z današnjo Evropo je hitro jasna: navsezadnje je Evropa v svojem političnem razvoju prešla analogno logično trajektorijo in ob prelomu tisočletja proizvedla enotno denarno valuto kot specifičen način rešitve problema *združenja* svoje notranje *različnosti*. Tu lahko zaupamo doksi, ki nam jo zadnja leta dnevno posredujejo mediji: obstoj evra je nedvomno osrednji in določujoč institucionalni fakt Evropske Unije in torej tema, ki je nobeno soočenje s krizno aktualnostjo Evrope ne more zaobiti. Kakšen je bil učinek odločitve, da se bo Evropa pred vsem ostalim poenotila monetarno, je osrednja tema pričujočega članka.

Evro, teren spopada ekonomskih paradigem

V ekonomskih razpravah o vlogi evra, ki jih je v ospredje zares potisnila šele trajajoča evropska gospodarska in politična kriza, lahko s precejšno jasnostjo identificiramo dve poziciji: konzervativno, varčevalno, protržno, ki v splošnem ostaja zvesta evru, in bolj pragmatično, fleksibilno, intervencionistično, ki do evra pogosto zavzame kritičen odnos. Zavoljo udobnosti lahko ti dve stališči označimo kot *neoliberalno* in *keynesovsko*, pri čemer pa je potrebno opozorilo: ti dve oznaki bosta v članku rabljeni v izrazito netehničnem smislu, v članku bom povzema mal površinsko logiko obeh smeri razmišljanja, kakršno lahko razberemo iz argumentacij v vsakodnevnih politično-ekonomskih razpravah; pri tem ne bo šlo brez poenostavljanj v zvezi z zgodovinskim razvojem ekonomske misli, ignoriral pa bom tudi zakulisno prepletenost ekonomske vede z realno politiko (tu merim predvsem na neoliberalizem, ki ga lahko razumemo tudi kot konkreten političen projekt, četudi v tem oziru pogosto odstopa od čistosti lastne teorije).

Glavna poteza, ki neoliberalen pristop do ekonomije ločuje od tistih, ki jih tako ali drugače uvrščamo na politično levico, je izogibanje vsaki perspektivi totalnosti, oziroma, močnejše, zanikanju njene možnosti. Temu lahko sledimo do intelektualnega prairaizora neoliberalizma, t.i. razprave o socialističnem računu v dvajsetih letih, v kateri sta Hayek in von Mises proti avstrijskim socialistom zatrjevala, da aдекватne in celovite podobe o zmožnostih in potrebah gospodarstva preprosto ni mogoče zbrati na centralnem mestu odločanja in da bodo zato

socialistična gospodarstva nujno inferiorna kapitalističnim, ki ekonomske probleme rešujejo v razpršenosti trga. Socializem sicer trenutno ni posebej aktualen nasprotnik, toda na podobni točki se vzpostavlja tudi razmejitev med neoliberalizmom in trenutnim glavnim paradigmatiskim antagonistom, keynesovstvom. Keynesovstvo pristaja na okvir tržnega kapitalističnega gospodarstva, toda ohranja perspektivo totalnosti. Postavlja se v odnos do kapitalizma kot sistema in prepoznava njegovo ciklično dinamiko (tj., da je kapitalizem poln pozitivnih povratnih zank, torej da se po liniji investicije-zaposlitve-dohodek-povpraševanje-profiti-investicije dviga ali pada). Temeljna ideja je ta, da je možno iz trgu zunanje pozicije (torej, iz pozicije države) v pravem momentu smiselno intervenirati v gospodarstvo, zaustaviti obrat navzdol in pobrati samo dobre strani kapitalizma. Neoliberalni protiargumenti pa se v zadnji

litično sfero države in centralnimi bankami kot institucijami monetarne politike.

Tu navsezadnje ne govorim o ničemer drugem kot o pogosto opaženem dejstvu, da hoče imeti neoliberalna paradigma trg in denar za naravna fenomena. Toda pri tem opažanju se pogosto nekaj spregleda: tega nazora ne smemo imeti preprosto za nekakšno nezaslišano zmoto, za katastrofalen deficit znanja o evoluciji: pojem narave je strukturno mesto misli in »naravnost« nekega fenomena v prvi vrsti ni odvisna od tega, ali je ta fenomen vezan na obstoj človeka, temveč od tega, ali se kaže kot potrjen zgolj svoji notranji logiki, neodvisni od posega vsakršne politične subjektivnosti. Naturalizacija tržno-denarnih odnosov je obenem ideološka premisa ter praktično-političen projekt: ob ustreznih institucionalnih pogojih, tj. ko je denar pod izključnim nadzorom od javno-političnega življenja

Ena bolj ključnih zaslepitev, ki jo omogoča evropska institucionalna struktura, je proizvodnja videza, da gre pri njej zgolj za konsenz posameznih držav, da bodo vodile podobne ekonomske politike.

instanci zvedejo na naslednje: vsaka pretenzija po metapoziciji v odnosu do kapitalizma je zgrešena in lahko le moti avtentično dinamiko, ki jo proizvajajo individualni ekonomski akterji na podlagi informacij, ki jih priskrbi imanenca trga.

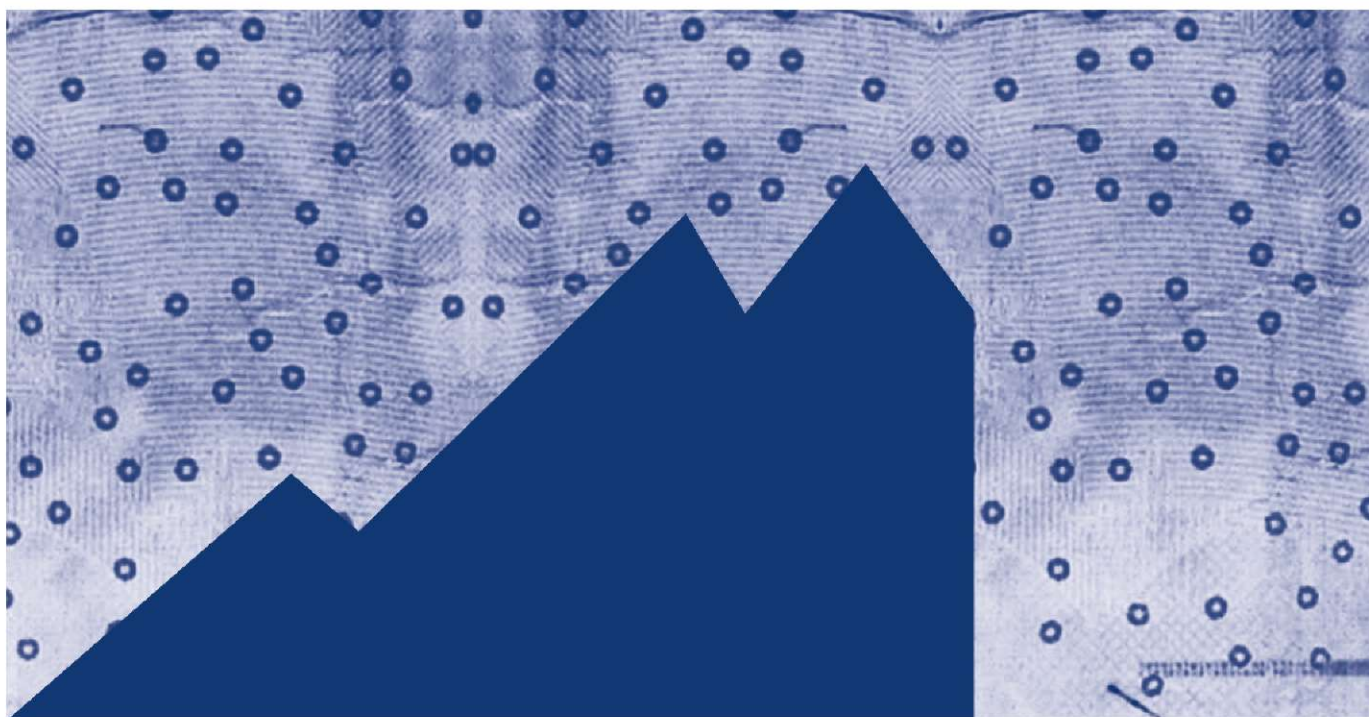
Temu analogen je tudi neoliberalen odnos do denarja:

če naj bo trg mesto resnice in denar njen medij, mora ostajati čim bolj nevpadljiv in samoumeven; na nobeni točki ne sme denar sam nastopiti kot opazen, *neneutralen* faktor v delovanju ekonomije. Da bi lahko neoliberalni ekonomski diskurz deloval, (si) mora ves čas zakrivati dejstvo, da mora biti denar konec koncev vendarle nujno podprt z nekim sklopom institucij, da sam njegov obstoj vedno že predpostavlja nek impliciten zunajekonomski, političen »konsenz« ljudstva. Pravzaprav neoliberalni diskurz, ko gre za denar, le stežka zapusti perspektivo individualnega ekonomskega akterja, v kateri denar nastopa kot resurs, kot faktična omejitev ekonomske aktivnosti. Na sploh se izogiba zavzetju holistične makroekonomske perspektive, v kateri denar vendarle postane nekaj precej drugačnega: za centralno monetarno oblast neke valute, denimo, denar prav gotovo ni omejen resurs, temveč sredstvo ekonomskega posredovanja, preko katerega se lahko manipulira z dinamiko ekonomije. Zato ni nenavadno, da je eden izmed pomembnih toposov neoliberalne politike uvedba stroge ločitve med po-

ograjanih »strokovnih« institucij centralnih bank, dejansko *postane* nekaj naravnega (če namesto »narava« rečemo »strokovnost«, se to sliši mnogo bolj sodobno in ušesom prijazno; v resnici pa med obema diskurzivnima manevroma ni prave razlike, oba izražata predvsem skrb, da se ne bi kje prikazal kak subjekt).

In iz tega vidika je bila uvedba evra in preložitev vseh pristojnosti monetarne politike na nadnacionalno Evropsko centralno banko še korak naprej v smeri neoliberalne naturalizacije denarno-tržnih fenomenov. Države s tem niso le formalno ločene od monetarne politike, temveč njej tudi efektivno subordinirane. Prednost domačega institucionalnega terena neoliberalne pozicije se je tako najbolj jasno prikazala, ko je evropska gospodarska kriza porodila splošen obrat k varčevalnim politikam in v polarizirani debati, ki je temu sledila. Proti varčevanju so se od vsepovsod vzdignili racionalni glasovi keynesovske opozicije s sofisticiranimi argumenti, kako bi v času zastoja gospodarstva države morale ravno več trošiti, da bi ga rešile pred popolnim kolapsom, kako zmanjšani davčni prilivi ne bodo odpravili dolgov itd. Edini neoliberalen odgovor je bil topoumno preprost: tega si države ne morejo privoščiti. Toda kar je temu protiargumentu manjkalo v intelektualnem dometu, je bilo nadomeščeno z objektivnimi, institucionalno utemeljeni-

mi razmerji moči. V nekem smislu so imeli neoliberalci tu prav: evropske države preprosto niso več trgu zunanje entitete, kar je nujna predpostavka keynesovskih politik. Zelo hitro so se same znašle v identičnih težavah kot gospodarstva, ki naj bi jih reševale. Z omejeno ekonomsko avtonomijo držav so keynesovski nasveti preprosto izgubili naslovnika.

Ne le, da so države izgubile možnost kontrole nad gospodarstvom z manipulacijami z lastno valuto; izrazito omejen je bil tudi bolj neposreden način reagiranja v gospodarstvo, proračunska politika. Predvsem so tu manevrski prostor najbolj prizadetim državam kmalu začeli omejevati poskoki obrestnih mer zadolževanja, pri čemer so bile sodbe trgov nenavadno stroge (komentarje o pretiranosti reakcij trgov se je tokrat dalo slišati tudi iz ust konzervativnejših ekonomistov). Toda tu ni šlo za zlobo trgov: ti so zgolj prepoznali dejstvo, da v novi evropski institucionalni ureditvi, ko so podvržene trgov in negotovi evropski politiki, vsaj robne države EU preprosto niso dovolj avtonomne glede svoje usode, da bi jim lahko pripisali siceršnjo stopnjo zanesljivosti.

Keynesovski komentarji evropske krize torej prej ali slej pristanemo pri ugotovitvi, da je vir zla ta neprikladna in nefleksibilna ureditev, ki monetarno in politično oblast loči in postavi na popolnoma različni ravni. In če se v teh okoliščinah razpustitev nazaj v sistem nacionalnih valut le redko komu zdi zelo simpa-

tična (dolgovi ostajajo dolgovi evrov), se kot rešitev pogosteje ponuja druga opcija: da bi se morala politika spremeniti na ravni EU. Toda problem je tu nasproten: tu ni nobenega centralnega političnega subjekta z mandatom, da tako spremembo uveljavi – keynesovske intervencije v gospodarstvo pa *ne morejo ne biti* političen akt. Seveda se je sčasoma zavest o načelni nujnosti protikriznega ukrepanja prebila tudi v vrhove EU, toda učinek je bil mlačen: za kakršnokoli opaznejše ukrepanje je vedno znova potreben težaven proces sklepanja konsenza med antagonističnimi interesi držav članic, pri čemer države centra previdno pazijo, da se ne bi znašle na napačni strani kakšne redistribucije – kar je nerodno, ker je ravno to potrebno.

Interna logika evropske krize

Ena bolj ključnih zaslepitev, ki jo omogoča evropska institucionalna struktura, je proizvodjanje videza, da gre pri njej zgolj za konsenz posameznih držav, da bodo vodile podobne ekonomske politike. Treba pa je uvideti, kako ta konsenz na novo določa odnose med državami, torej kako uvedba evra in spremljajoči ukrepi zadevajo notranje odnose moči v Evropi.

Ključni učinek prehoda na poenoteno valuto je bila odprava blažilnega posredovalnega učinka valutnih razmerij, ki je omogočal relativno stabilen soobstoj različno razvitih evropskih gospodarstev. Šibke valute so nižje produktivnim gospodarstvom

Ko gre za vprašanje Evrope, je torej najprej treba narediti vsaj naslednje: zavrni poenostavljen okvir opozicije za/proti združeni Evropi in zahtevati Evropo, toda naposled Evropo evropskega ljudstva.

evropskega juga in vzhoda omogočale cenovno konkurenčnost. Prehod na evro pa je porušil pogoje ravnovesja v menjavi med posameznimi članicami; različno razvita gospodarstva so se znašla v enakih valutnih pogojih, kar je – vsaj začasno – dvignilo povpraševanje po blagu iz centra in (trajno) onemogočilo manj produktivno industrijo na periferiji. Rezultat je bil nastanek velikih trgovinskih deficitov v perifernih državah, pri čemer so banke iz centra brez pomislekov omogočale ohranjanje stopnje povpraševanja v perifernih državah s krediti. Od jeseni 2009 dalje pa je postajalo vedno bolj jasno, da se to ne more nadaljevati v neskončnost; pokazala se je realna možnost, da se bodo periferne države – v prvi vrsti Grčija – poskusile izviti iz razmerja naraščajoče ekonomske odvisnosti z bankrotom, kar je za upnike, namreč banke evropskega centra, naenkrat začelo predstavljati resno grožnjo. Nadaljevanje poznamo: neskončna serija varčevalnih ukrepov, v najbolj kritičnih primerih kombinirana z ravno dovolj denarne pomoči, da države niso bankrotirale in bremena dolgov prenesle na banke.

Vidimo lahko, da je najbolj standardna in neposredna smer pomislekov glede Evrope, tj. skrb za to, da Evropa ne bi nasilno stalila raznolikosti narodov, dvojno zgrešena: ta grožnja je povsem fiktivna in, drugič, ohranjanje držav in narodov kot ločenih entitet znotraj Evrope je *bistveno* za trenutno logiko delovanja evropske ekonomije, in to prav v njenih najbolj destruktivnih momentih.

Države in narodi, kolikor se jih dojema kot avtonomne entite, so pripraven izgovor, da notranji sistemski logiki trenutne evropske krize ni treba slediti do konca. Neenaka strukturna mesta, ki jih evropsko gospodarstvo kot sistem s svojo dinamično vzpostavlja znotraj sebe, se tako lahko prikažejo kot dane, faktične lastnosti sestavnih delov sistema – posameznih držav. Tako se naenkrat zlahka priključijo »grštvo« ali kar »južnoevropskost« kot pojasnitev nezavidljivega ekonomskega položaja prizadetih držav, kot lokalno neprilagojenost, ki jo je treba reševati lokalno.

Ta vloga držav kot nosilcev odgovornosti pa ne deluje zgolj na ravni ideoloških zaslepitev. Ugotoviti je moč, da je v kontekstu Evropske krize državni dolg perifernih evropskih držav odigral podobno strukturno vlogo kot t. i. »subprime« hipotekarno

kreditiranje najnižjih slojev pred pokom nepremičninskega balona v ZDA: v obeh primerih so krediti vzdrževali raven potrošnje in nekaj časa – do neizogibnega zloma – krpali strukturna neravnovesja med produkcijo in povpraševanjem, ki jih kapitalizem po notranji nujnosti poraja in zastruje. Razlika pa je očitna: v ZDA so bili nosilci dolga atomizirani posamezniki, ki so lahko preprosto predali svoje s hipotekami obremenjene razvrednotene nepremičnine in se dolgov znebili. V Evropi so se v istem položaju znašle suverene države. Te pa je bilo možno obdržati v sistemu in začeti preko njih delovanje celotnih prebivalstev prilagajati krizni situaciji. Če obstaja kakšen objektivni smoter varčevalnih ukrepov (pa če se ga akterji varčevalne politike drznejšo zavedati ali ne: kot prikazano zgoraj, zvestoba tržnim zakonitostim omogoči, da se jim tega ni zares treba), je to ustalitev v stanje, ko gospodarsko šibkejšje države evrobmočja sprejmejo mesto, ki jim je namenjeno v novi evropski »konkurenčni« delitvi dela: področja dovolj poceni delovne sile, torej področja dovolj nizkega standarda (vključno z dovolj vitkimi javnimi storitvami). Takšen projekt ne bi bil možen brez evropske kombinacije fragmentirane politične suverenosti in strogih ekonomskih omejitev te suverenosti: če bi bila Evropa integrirana tudi politično, tj. če bi poskušala doseči kaj podobnega z neposrednimi ukrepi namesto z zaodrskim zunanjepolitičnim manevriranjem in pritiski, bi morala odvreči še zadnjo plast fasade demokratičnosti in egalitarnosti, takšna odkrita tiranskost pa bi verjetno vendarle naletela na ostrejši in bolj poenoten odpor.

To, kar si je nadevalo podobo harmonične skupnosti združenih, a še vedno avtonomnih narodov, v zadnjih letih torej kaže bistveno mračnejšo podobo teh istih načel; »združeni v različnosti« naenkrat ni več tako daleč od »deli in vladaj«. Dejansko je izginilo precej avtonomne suverenosti posameznih držav, toda na višji ravni je ni nadomestila nova, evropska suverenost. Niti ni na tem mestu vzniknil neposredno represiven centralističen monstrum, kakšnega pogosto slikajo reakcionarni evroskeptiki, temveč nekaj slabšega: komajda obstoječa centralna oblast, histerična v svoji šibkosti, ki bdi predvsem nad tem, da države članice ne bi odstopile od svojega pakta o brezkompromisni medsebojni konkurenci (za precejšen del njih lahko dodamo:

konkurenci na poti proti dnu). V zvezi s tem lahko opozorimo na naslednje simptomatično dejstvo: kljub opevani združeni Evropi se le redko zgodi, da bi osrednje institucije EU kakorkoli naslavljale Evropejce kot Evropejce; sporočila iz Bruslja so tipično namenjena lokalnim oblastem, in v njih je najpogosteje izražena skrb, da ta ali ona ni uspešna pri zagotavljanju »stabilnosti« – kar je pomenljivo dvoumen (morda pa niti to ne več) način izražanja. Ko gre za vprašanje Evrope, je torej najprej treba narediti vsaj naslednje: zavrniti poenostavljen okvir opozicije za/proti združeni Evropi in zahtevati Evropo, toda naposled Evropo *evropskega ljudstva*.

Epilog?

Ob takih abstraktnih formulah se seveda neizogibno zastavi vprašanje, kako do takšne Evrope in kdo, katere sile lahko pripeljejo do nje? V zvezi s tem je treba opozoriti na naslednje (žal le opozoriti, kajti kaj več bi moralo preseči okvire tega članka): poleg keynesovske kritike neoliberalizma, v polju katere smo se gibali zgoraj, se v zadnjem času vedno jasneje artikuliira marksistična kritika keynesovskih pristopov. Ta kritika sicer simpatizira z vsemi (vsaj zmerno) egalitarističnimi in univerzalističnimi načeli keynesjanskih ukrepov, a mu očita zmoto glede ključnega: da je možno s takimi ukrepi dolgoročno obuditi kapitalizem nazaj v nekrizno življenje, tj. da se lahko z relativno benevolentnimi ukrepi ponovno zažene val privatnih investicij in zaposlovanja. Današnja kriza kapitalizma po marksistični razlagi ni posledica trenutne in lokalne neusklajenosti med ponudbo in povpraševanjem, temveč izraz bolj temeljnega globalnega problema trenutne zgodovinske stopnje razvoja kapitalizma, ki v grobem izvira iz tega, da kapitalizem po svoji notranji logiki skladno s svojim napredujočim tehnološkim razvojem vedno težje zagotavlja visoke stopnje profitov glede na zahtevan kapitalski vložek, kar prej ali slej rezultira v zastoju investicij in obratu v spiralo proti dnu (celotna argumentacija ni popolnoma brez zveze s predteoretsko tezo o *koncu dela*, kot jo je populariziral Rifkin, le da je, in to je odločilno, zasno-

vana na rigoroznem Marxovem konceptualnem aparatu, bistven je seveda uvid, da je temelj vrednosti delo). Te situacije pa ne more razrešiti nobena keynesovska redistribucija, povečanje javne porabe, dviganje mezd, dvigovanje zaposlenosti tudi mimo logike profitov itd. Naštevamo lahko še toliko blagodejnih učinkov (ekonomske in občečloveške narave), ki jih imajo javne storitve, visok ekonomski standard prebivalstva za splošno družbeno-gospodarsko klimo – iz perspektive kapitala bo vse to v vsakem primeru parazitiralo na profitih, ki bi se sicer koncentrirali v zasebnih rokah. Evropski institucionalno utemeljen konsenz o neoliberalni politiki bi tako vendarle imel svojo pogubno racionalnost (in ne bi bil čista kratkovidna nora, kot to menijo keynesovci). Evro in neoliberalna politika iz marksističnega vidika nista vzroka krize, temveč v resnici en možen način njenega reševanja – namreč tisti, ki bo z zbijanjem cene delovne sile in žrtvovanjem manj produktivnih individualnih kapitalov zagotovil ponoven zagon gospodarstva po kapitalističnem principu, ne glede na družbeno razdejanje, ki ga bo to zahtevalo. Kriza je potem točka, kjer se zlomi zdravo-razumska podoba kapitalizma (ki je temelj vseh keynesovskih in nasploh levo-liberalnih instinktov), da je namreč vsem svojim občasnim in lokalnim pomanjkljivostim navkljub načeloma še vedno sila rasti in napredka. Dinamika rasti kapitalizma se vse prej zazdi podobna dinamiki rasti hišice iz kart: na neki točki je nadaljnjo rast najpreprosteje zagotavljati, če se zrušijo dosežki dosedanje. In če uvidimo to destruktivno racionalnost neoliberalne politike, ki se skriva za videzom dezorientiranosti in brezumne zavezanosti trgu, potem postane jasno, da preobrazba Evrope ni objektivno v interesu nobene sile, ki ostaja zavezana kapitalističnemu modelu zagona gospodarstva; Evropo lahko preobrazi le politična sila, ki bo segla onkraj tega modela, ki bo zavrnila implicitno tezo, da je za oživetev gospodarstva potrebno izročiti dovolj potlačen delavski razred v naročje dovolj nakopičenega kapitala, torej sila koordinirane socialistične politike, ki se bo morda lahko sestavila iz trenutno še razpršenih sil odpora proti varčevalnim ukrepom. ●

Prelistajte prejšnje in se naročite na vse naslednje številke revije **RAZPOTJA**.

www.razpotja.si